

Tillgänglig läsning för barn och unga med läsnedsättning – en kunskapsöversikt

Inledning

I den här texten belyser vi tillgänglig läsning för barn och unga med läsnedsättning. Begreppet tillgänglighet avser, enligt Myndigheten för delaktighet, samhällets utformning sett till människors olika behov och förutsättningar. Denna utformning omfattar fysisk miljö såväl som tillgång till information, kommunikation, produkter och tjänster (2022). Bibliotekslagen (SFS 2013:801) fastställer att biblioteksverksamhet ska finnas tillgänglig för alla och att folkbiblioteken ska vara anpassade efter användarnas behov. Detta gäller alla användare, inte minst bibliotekets prioriterade grupper vilka utgörs av personer med funktionsnedsättning, nationella minoriteter, personer med annat modersmål än svenska samt barn och ungdomar. För att folkbiblioteksverksamhet ska kunna vara tillgänglig för alla i enlighet med bibliotekslagen, krävs både fysisk tillgänglighet och möjlighet att aktivt delta utifrån språkliga, kognitiva och sensoriska förutsättningar. Läsning kan tillgängliggöras bland annat genom tekniska hjälpmedel, litteratur på olika språk och lättläst litteratur.

I den här kunskapsöversikten behandlas hur barn med *läsnedsättningar* ägnar sig åt, och genom folkbiblioteket får möjlighet till, *tillgänglig läsning* samt vad det betyder att *läsa på olika sätt*. I översikten diskuteras barns och ungas perspektiv på tillgänglig läsning med utgångspunkt i nationell såväl som internationell forskning utgiven det senaste decenniet. I texten ges en övergripande bild av hur folkbibliotek har arbetat och arbetar för tillgänglig läsning för alla barn och unga. Barn och unga avgränsas till att

gälla personer upp till 18 år vilket är i enlighet med barnkonventionen såväl som den svenska myndighetsåldern (Unicef, utan år).

Forskning om barn, unga och tillgängliga medier

I sökningar efter forskning om barns och ungas läsning och upplevelser av tillgängliga medier, har vi i första hand funnit texter som behandlar medierna i sig och hur dessa fungerar och kan användas. År 2013 skriver forskaren Anna Lundh att det ”tycks som att forskningen om barns användning av talböcker, utifrån barnens perspektiv, är mycket liten. Ur ett internationellt perspektiv är det svårt att hitta peer review-granskade studier på området” (s. 15). Tio år senare har vi i sökning efter forskning för denna översikt nått samma slutsats. Särskilt svårt har vi haft att finna sådana studier som inom biblioteks- och informationsvetenskap kallas användarstudier och som utgår från de upplevelser och erfarenheter som användare av medierna ger uttryck för (jämför Lundh & Johnson, 2015). Efter vår informationssökning om barns och ungas egna upplevelser av tillgänglig läsning kan vi konstatera att sådana studier är mycket få. Även studier som till synes verkar uppehålla sig vid barns och ungas läsning av tillgängliga medier visar sig vid närmare läsning snarare beröra barnbibliotekariers syn på, och arbete med, barn med läsnedsättningar (till exempel Berget, 2022; Cripps med flera, 2020).

Publikationer som vi refererar till i denna kunskapsöversikt är artiklar från vetenskapliga tidskrifter och konferensbidrag såväl som monografier, studentuppsatser och rapporter från myndigheter. Söktermer som använts relaterar till barn och unga, läsning, folkbibliotek, funktionsnedsättningar och olika typer av tillgängliga medier. Sökningarna efter texter har avgränsats till att främst gälla studier med koppling till biblioteksväsendet, men studier gällande teknik och format för läsning samt studier med utgångspunkt i utbildningsväsendet ingår också. De texter som presenteras i kunskapsöversikten härrör från olika världsdelar och länder: Australien, Kanada, Italien, Japan, Nigeria, Norge, Sverige och USA.

Funktionsnedsättning och funktionshinder

Tillgänglighet hänger ofta samman med begreppen funktionsnedsättning och funktionshinder och med fokus på tillgänglig läsning och läsnedsättningar gäller det även för denna kunskapsöversikt. Funktionsnedsättning innebär en nedsättning av psykisk, fysisk eller intellektuell funktionalitet medan funktionshinder utgör de hinder och barriärer en person med funktionsnedsättning kan möta i sin vardag på grund av bristande tillgänglighet (Socialstyrelsen, utan år). Funktionsnedsättning beskriver alltså en nedsättning i en persons funktionalitet och termen funktionshinder används för att beskriva aspekter i miljön som utgör hinder och barriärer för personer med funktionsnedsättning. Cirka 16 procent av världens befolkning möter idag någon form av betydande funktionshinder och cirka tio procent av alla barn möter på grund av funktionshinder barriärer som motverkar ett aktivt och likvärdigt deltagande i samhället (Unicef, 2022; World Health Organization, utan år).

Läsnedsättning och behovet av tillgänglighet

Funktionsnedsättningar kan påverka förmågan att läsa text vilket kan medföra läsnedsättningar. Bakgrunden till läsnedsättningar varierar och kan bland annat bero på syn- och hörselnedsättning, neuropsykiatriska funktionsnedsättningar såsom ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder) och autismspektrumtillstånd, intellektuell funktionsnedsättning och läs- och skrivsvårigheter (MTM, utan år-b). Det sistnämnda, läs- och skrivsvårigheter, innefattar alla som har svårigheter gällande läsning och skrivande och definieras i två huvudkategorier: specifika och allmänna. Specifika läs- och skrivsvårigheter utgörs av dyslexi som är en medfödd funktionsnedsättning. Allmänna läs- och skrivsvårigheter påverkas av omkringliggande faktorer såsom nedsättningar i syn eller hörsel, koncentrations- svårigheter eller annat modersmål än det språk texten är skriven på. Allmänna läs- och skrivsvårigheter är vanliga i den tidiga läsinläringen och kan i vissa fall tränas bort. Dyslexi kan inte tränas bort, men genom tidiga och adekvata insatser kan hinder och barriärer förebyggas och reduceras (Specialpedagogiska skolmyndigheten, 2023; Svenska Dyslexiföreningen, utan år).

I relation till läsnedsättningar är begreppen tillgänglig läsning och tillgängliga medier vanligt förekommande. Myndigheten för tillgängliga medier (MTM) beskriver tillgängliga medier som medier “anpassade för personer med läsnedsättning eller bristande läsförmåga” (Myndigheten för tillgängliga medier, utan år-a). Tillgänglig läsning innefattar att tillgängliggöra litteratur utifrån varje läsares förutsättningar och preferenser, i de format och med det innehåll som läsaren är i behov av. Det kan handla om att tillgängliggöra talböcker och tidningar, e-textböcker, taktila bilderböcker, punktskrift, litteratur på teckenspråk och lättlästa böcker och tidningar. Den här typen av medier tillhandahålls på olika sätt av MTM. De barn och unga som kan vara i behov av tillgängliga medier är de med läsnedsättningar men det gäller också de

med annat modersmål än svenska eller de som nyligen börjat tala svenska.

Studier om barns och ungas talboksanvändning

Med utgångspunkt i upphovsrättslagen (SFS 1960:729) kan svenska bibliotek tillhandahålla och förmedla tillgängliga medier i form av talböcker med hjälp av MTM:s centrala digitala bibliotek Legimus. Talböcker är tryckta böcker som lästs in till en ljudfil, antingen av mänsklig röst eller talsyntes. Talböcker i form av Digital Accessible Information System (DAISY) kom 1994, utvecklat och introducerat av MTM, och har sedan dess fungerat som ett verktyg för personer med svårigheter att läsa tryckt text. Så kallade DAISY-böcker kan läsas på datorer, läsplattor, surfplattor, smartphones, mp3-spelare eller i speciella DAISY-spelare.

På uppdrag av MTM har forskaren Anna Lundh skrivit rapporten *Talande böcker och läsande barn: barn berättar om talboksanvändning* (2013) om unga talboksläsare. Rapporten är baserad på fokusgrupper med 51 barn, mellan nio och sexton år, i Sverige. I rapporten analyseras bland annat hur unga talboksanvändare beskriver sin läsning och sin användning av talböcker samt de sätt på vilka de finner talböcker att läsa. I samtalen med barnen förekommer både uttrycken att *lyssna* på en talbok och att *läsa* en talbok (Lundh, 2013, s. 27). Denna ambivalens förekommer både hos barn med synnedsättning (som har liten eller ingen möjlighet att läsa tryckt text) och hos barn med exempelvis dyslexi. Barnen beskrev fördelar med talböcker såsom att dessa erbjuder möjligheter att överbygga läsnedsättningar. Därmed får formatet en kompensande funktion och roll då det går att ändra uppspelningshastighet samt göra någonting annat samtidigt (Lundh, 2013, s. 28; jämför Brink, 2019).

För en del barn och unga med läsnedsättning kan det vara lättare att följa med i en text när det går att lyssna samtidigt (Lundh, 2013; Schiavo med flera, 2021). I en studie genomförd i Italien beskrivs utvecklandet av ett hjälpme-

del, GARY (Gaze And Read it by Yourself), för läsning där uppläsningens fart styrs av läsarens ögonrörelser för att läsaren ska kunna läsa och lyssna samtidigt (Schiavo med flera, 2021). Denna teknik testades på 20 barn med dyslexi i åldrarna åtta till tio år. Resultatet av studien visade att barnen förbättrade sin förståelse för texten något. Forskarna drar slutsatsen att en bättre integrering mellan ljud och tryckt text skulle kunna implementeras i den teknik som används för tillgänglig läsning, men uttrycker också att det är svårt att dra några slutsatser utifrån detta första försök (Schiavo med flera, 2021). Ett liknande resultat framkommer hos Brink (2019) som i sin masteruppsats inom speciallärarprogrammet studerat hur elever i mellan- och högstadiet använder Legimus. Eleverna i studien var seende och använde i hög utsträckning funktionen som ger möjlighet att följa med i texten samtidigt som den läses upp (Brink, 2019). Eleverna berättade också att talboksläsandet ger möjlighet att läsa spännande böcker, sådana böcker de annars inte kunnat läsa och böcker som deras jämnåriga läser (Brink, 2019).

Även hinder och svårigheter med talboksläsning framkommer i Lundhs studie (2013). Barnen beskrev tekniska problem som avsaknad av vissa funktioner och svårigheter att navigera, men även svårigheter i relation till omgivning och klasskamrater och ”hur den sociala situationen och andras oförståelse för läsnedsättningar kan skapa olust i läsaktiviteter” (Lundh, 2013, s. 29). Det visar sig genom barnens berättelser att omgivningens inställning till talboksläsningen kan vara en viktig förutsättning för hur läsandet tar form och att barnen vänder sig till föräldrar, vänner, lärare, bibliotekarier samt skol- och folkbibliotek för att finna böcker att läsa. Det framkommer även upplevelser av stigmatisering i relation till talboksanvändning i sociala sammanhang (Lundh, 2013).

I en genomgång av litteratur om användare av talböcker i DAISY-formatet utgår Lundh och Johnson (2015) från tolv empiriska studier publicerade 1997–2012 med fokus på talboksläsare med läsnedsättning på grund av synnedsättning, dyslexi eller läs- och skrivsvårigheter.

Syftet med studien var att få syn på möjligheter och hinder som användare med svårigheter att läsa tryckt text erfar i användandet av talböcker. Utifrån genomgången konstaterar Lundh och Johnson (2015) att de möjligheter talböcker erbjuder för användarna är beroende av två faktorer. För det första ifall användaren har synnedsättning, dyslexi eller annan läs- och skrivsvårighet. För det andra den miljö i vilken läsningen sker. Enligt Lundh och Johnson kan studierna tolkas som att de poängterar talböckers potential samtidigt som det kan finnas anledning att omvärdera synen på talboken som *en* typ av bok (s. 12).

En studie med användarperspektiv är Anna Lundhs (2022) studie av australiensiska studenter med synnedsättning. Baserat på intervjuer med 16 studenter med synnedsättning utforskar Lundh (2022) användningen av ljudbaserade format för lyssnande läsning. Genom studien får deltagarna reflektera kring sin syn på läsning. Läsningen som diskuterades utfördes med hjälp av ljudbaserade tekniker och format såsom text-till-tal-verktyg, digitala talböcker och ljudböcker som användes främst för studierna. Lundh söker svar på frågan om detta lyssnande för deltagarna förstås som läsning. En utgångspunkt för Lundhs utforskande är att den syn på läsning som innehåller av såväl de som lyssnar på böcker som av forskare, bibliotek, institutioner, utbildningar med flera, påverkar möjligheterna kring om, hur, när och var det är möjligt att läsa genom att lyssna. I resultaten framkom hur deltagare med synnedsättning också läste på andra sätt, till exempel genom punktskrift eller förstorad text. Olika format för läsning användes på så sätt för olika sorters läsning. I intervjuerna framkom att deltagarna kände till, och förhöll sig till, en pågående diskussion om huruvida lyssningsläsning kan betecknas som ”riktig” läsning (Lundh, 2022, s. 183). Lundh (2022) påpekar att synen på lyssnande läsning som någonting annat än läsning bidrar till att funktionshinder för läsning kvarstår i exempelvis biblioteks- och utbildningssammanhang (s. 189). En liknande slutsats dras av Sahlstedt (2015), som är skolbibliotekarie, som reflekterar över hur hennes elever ser talboken som ett

kompensatoriskt hjälpmedel för att lyssna på böcker hemma, medan skolan upplevs förorda läsning av tryckt text.

Normer, ideal och stigman kring talböcker och läsnedsättningar kan påverka barns syn på den egna talboksläsningen (Lundh & Johnson, 2015). Exempelvis kan de sociala miljöer där barn använder talböcker, i hemmet, i skolan eller på biblioteket, påverka hur och om talböcker används (Lundh & Johnson, 2015). Lundh och Smith (2015) intresserar sig i ett konferensbidrag för hur och varför talböcker skiljer sig från andra böcker när det gäller meningsskapande. Forskarna påpekar att meningsskapande även görs i uppläsningen av text och att det därför potentiellt kan finnas en skillnad mellan att lyssna på ljudböcker, med en mer dramatiserad uppläsning, och talböcker som ofta är mer monotont inlästa (Lundh & Smith, 2015).

Utöver talböcker har tillgången och tillgängligheten till kommersiella e-böcker och ljudböcker ökat markant det senaste decenniet (jämför Creaser, 2012). Beroende på plattform och tillgänglighetsanpassning, möjliggör e-böcker för läsare med läsnedsättning att förstora texten, lyssna på ljud synkat med text, ”text-till-tal”, datorgenererad uppläsning och punktskrift. Ett problem är dock att e-böcker ofta kräver hjälp från en seende person för att göra inställningarna och starta i gång (Creaser, 2012). E-böcker är inte riktade specifikt mot personer med läsnedsättningar och i en norsk studie av Tveit och Mangen (2014) undersöks barns och ungas läsvanor, val av läsformat och läsupplevelser i relation till format. Detta görs genom en jämförelse av e-bok och tryckt bok. De flesta som deltog i studien visade sig föredra e-boksformatet, och detta framträder extra tydligt bland pojkar och de deltagare som kände ett motstånd mot att läsa. Fördelar med e-boksformatet uppgavs vara snabbare läshastighet och att det var lättare att läsa text jämfört med tryckt format (Tveit & Mangen, 2014).

Sammanfattningsvis kan vi utifrån genomgången fastslå att talböcker kan ha en kompen- serande och tillgängliggörande funktion. Detta bidrar till kunskapsförmedling och ökad likvär-

dighet sett till tillgång till information, vilket i sig främjar tillgänglig biblioteksverksamhet för alla vilket bibliotekslagen stipulerar (SFS 2013:801). Tillgång är dock inte att likställa med tillgänglighet då faktorer utöver materiell tillgång också påverkar tillgängligheten avseende hur och om talböcker används. Dessa faktorer innefattar normer och ideal kring läsning samt sociala miljöer där läsning sker (Lundh, 2022; Lundh & Johansson, 2015).

I texterna framkommer också hinder med talboksläsning såsom avsaknad av vissa funktioner och svårigheter att navigera. Möjligen kan en del tekniska problem ha minskat i och med teknikens utveckling (jämför Sahlstedt, 2015). Även upplevelser av stigmatisering i relation till talboksanvändning i sociala sammanhang är återkommande (till exempel Lundh, 2013; Lundh & Johnson, 2015). Det visar sig också att omgivningens inställning till talboksläsningen kan vara en viktig förutsättning för hur läsandet tar form (Lundh, 2013).

Studier om punktskrift, storstil, taktila bilderböcker och teckenspråk

Punktskriftsböcker är alla böcker som innehåller punktskrift, helt och hållet eller till viss del. Flera studier visar att punktskriftsböcker och annat punktskriftsmaterial ofta samspelar med användningen av andra tillgängliga medier och hjälpmedel (se Lundh, 2017). En stöttande miljö i hemmet, skolan och på biblioteket understryks av flera forskare (Adetoro, 2012; Kamei-Hannan & Sacks, 2012; Lundh, 2017). I en studie genomförd i Nigeria behandlar Adetoro (2012) lärares bristande kompetens vad gäller att läsa och använda punktskrift. Sådan kompetens behöver stärkas vilket enligt Adetoro bör ske i samarbete mellan olika aktörer för att i förlängningen stärka punktskriftslitteraciteten hos barn och unga med synnedläggelse (2012).

Adetoro (2010; 2012) är en av få som undersökt barns och ungas perspektiv i relation till tillgänglig läsning. I två studier har Adetoro

(2010; 2012) utforskat läsintresse och vilket format nigerianska ungdomar och vuxna med synnedläggelse föredrar. I studierna framkommer att de yngre läsarna föredrar ljudbaserat material framför punktskrift. De ungdomar som föredrar ljudbaserat material motiverar det med bättre förståelse och lättare handhavande i jämförelse med punktskrift. Förutom att punktskrift är svårt att lära sig är punktskriftsböckerna också skrymmande och på så sätt svåra att ta med sig. De ungdomar som istället föredrar punktskrift förklarar att det möjliggör progression i läsningen på ett annat sätt än vad ljudbaserad läsning gör, att det bidrar till förbättrad stavning och att de anser att det är faktisk läsning på ett annat sätt än vad lyssnande är (jämför Lundh, 2022, s. 183). Skillnaden mellan föredraget format är inte stor sett till ljudbaserat material och punktskrift, men däremot när det gäller storstilböcker vilket endast ett fåtal av de deltagande ungdomarna föredrar. Av 104 deltagare föredrog 55 ljudbaserat material, 46 punktskrift och 3 storstil (Adetoro, 2012).

Ett sätt att arbeta med barn med synnedläggelse är genom taktila bilder och taktila bilderböcker. Dessa böcker, gjorda i relief, finns för både barn och vuxna, både skönlitteratur och facklitteratur. Enligt Lundh (2017, s. 15) har både taktila bilder och taktila bilderböcker utforskats i relativt många studier, vilket delvis tolkas som ett tecken på att behovet av dessa material är stort.

I en pilotstudie med barn med dövhet i åldrarna fyra till nio år undersöker Andrews med flera (2017) hur barnens kunskaper om bokstäver, ord och berättelser förbättrades av tecknad högläsning. Barnen i studien hade olika hörselnedsättningar och använde teckenspråk i olika hög utsträckning. Forskarna följde barnen under ett år för att studera deras lärande och läsförmåga. Barnen fick under ett skolår lyssna till högläsning och själva öva hemma på att högläsa med hjälp av teckenspråk. I studiens resultat framkommer att barnen trots att de hade liten kunskap i teckenspråk vid projektets början kunde förstå enkla, lättlästa bilderböcker med välkända teman (såsom att gå och lägga

sig eller gå till skolan). De lärde sig också av att lärarna använde något de benämner som ”ASL expansions”, där ord och händelser i berättelserna utöver att högläsas också förklarades. Dessutom framkommer i studiens resultat att de elever som förutom dövhet också hade andra funktionsnedsättningar (vilket 40–50 procent av barn med dövhet har) dessutom hade nytta av den tecknade högläsningen (Andrews med flera, 2017). Även i en fallstudie av Cripps med flera (2020) framkom att högläsning på teckenspråk är en möjlig väg för att främja läsning, läsförståelse eller läsförståelse hos barn med dövhet.

Folkbibliotekens arbete för att tillgängliggöra läsning för alla barn och unga

I det följande beskrivs nio texter, publicerade 2013–2022, som behandlar hur folkbiblioteken arbetar med tillgängliga medier för barn och unga med läsnedsättning. Studierna sträcker sig över en variation av länder, åldrar och läsnedsättningar men har gemensamt att de berör bibliotekariers beskrivningar av sitt arbete.

Forskaren Heather Hill (2013) konstaterar utifrån en genomgång av 198 forskningsartiklar inom biblioteks- och informationsvetenskap, publicerade mellan 2000 och 2010, att digital – webbaserad – tillgänglighet är den mest förekommande typen av tillgänglighet som undersökts, samt att synnedsättning är den vanligaste funktionsnedsättningen som undersökts. Andra (exempelvis Fitzgerald med flera, 2015) har dock påtalat ett glapp i forskningen vad gäller digital tillgänglighet och inkludering av människor med funktionsnedsättning i relation till folkbibliotek. Fitzgerald med flera (2015) konstaterar att trots att det finns många initiativ och läsfrämjande projekt kring digital inkludering och funktionshinder på folkbibliotek återspeglas inte detta i forskningen (s. 222).

På folkbiblioteken finns många olika slags verksamheter och aktiviteter med fokus på läsfrämjande för barn med läsnedsättning.

Nedan går vi igenom några av dessa: Äppelhyllan, tillgängliggörande av olika format, sagostunder, förmedling av talböcker, relationskapande och kompetensutveckling.

Folkbibliotekens arbete riktat till barn med funktionsnedsättningar och personer i deras närhet sker bland annat genom Äppelhyllan. Idén till Äppelhyllan har sitt ursprung i *The National Library for the Handicapped Child* i London och kom till Sverige, närmare bestämt Härnösand, 1993 (Ikeshita, 2019). Äppelhyllorna på Sveriges folkbibliotek innehåller till exempel informationsmaterial om funktions- och läsnedsättningar, medier på teckenspråk, punktskrift, taktila böcker och talböcker. Det finns också bokpaket där samma titel erbjuds som bok, film och cd. Sådana paket möjliggör för barn med läsnedsättning att få ta del av samma titlar som barn som läser tryckt text. Äppelhyllan finns också i Norge.

Lättlästa böcker är skrivna med ett språk anpassat för målgrupper med olika sorters lässvårigheter. I Sverige, Norge och Danmark tillhandahålls lättläst litteratur på olika nivåer, ofta med cd-skiva eller länk till inspelning så att barnen också kan lyssna på boken (Ikeshita, 2019). I Norge drivs det statligt finansierade projektet *Bok-til-alle* med tillhörande bok-til-alle-bibliotek. Projektet ger ut, distribuerar och tillgängliggör böcker i en rad tillgängliga format för personer med läsnedsättning. Utmärkande för dessa böcker är att de inte är varianter av tidigare utgivna böcker utan istället skapade med specifika målgrupper i åtanke (Berget, 2022, s. 117). I en studie av hur bibliotekarier använder bok-til-alle visade det sig att de framför allt använde det anpassade materialet i läsfrämjande arbete med människor med annat modersmål än norska. I andra hand användes det för människor med läsnedsättningar och för tonåringar med eller utan funktionsnedsättningar. Det visade sig att böckerna ofta sågs som en del av ett anpassat bestånd som inte alltid togs med i skyltning och bokprat. Utöver bokprat och skyltning kan ett problem i arbetet med anpassade medier således vara hur det märks upp eller markeras.

Redan i tidig ålder är det viktigt med språkutvecklande verksamhet anpassad utifrån behov och förutsättningar. Även om denna typ av verksamhet inte är direkt kopplad till läsnedsättningar är den av betydelse vad gäller tillgänglighet och delaktighet, då det är ett steg i att möjliggöra tillgång till biblioteket och dess verksamhet. Kaeding (2014) beskriver hur australiensiska folkbibliotek utformat sagostunder, då det visat sig att barn med till exempel autism eller hörselnedsättningar kan uppleva sagostunder som överväldigande. Ett resultat av de anpassade sagostunderna visade sig vara ett utökat användande av biblioteket, då deltagarna besökt biblioteket vid andra tillfällen än vid de planerade sagostunderna. Genom att skapa en tillgänglig miljö kan alltså även det framtida användandet främjas. I det exempel Kaeding (2014) presenterar går det att utläsa att en del av de barn som deltog i sagostunderna kommer att vara i behov av bibliotekets stöd för sin läsning längre fram, då det bland annat handlar om barn med synnedsättningar.

I den rapport, gjord på uppdrag av MTM, vari Anna Lundh (2013) utforskar talboksanvändning hos svenska barn och unga, tas också barnens relationer till bibliotek upp. Deltagarna i studien hade alla någon form av läsnedsättning, såsom läs- och skrivsvårigheter, dyslexi eller synnedsättningar. Lundh (2013) konstaterar att folkbiblioteken kan utveckla sin service gentemot unga talboksanvändare genom att lägga fokus på hur barnen kan använda talböcker, varför det är viktigt att förmedla talböcker samt utveckla ett professionellt bemötande i kontakt med barn och unga i behov av talböcker.

I en kanadensisk intervjustudie med bibliotekarier och föräldrar har Prendergast (2016) undersökt hur bibliotekarier erbjuder stöd och service för språkutveckling (*early literacy*) hos små barn med funktionsnedsättningar och hur mötet mellan barnens föräldrar och folkbiblioteket ser ut. Den slutsats Prendergast (2016) når är att det fanns brist på förståelse mellan föräldrar och bibliotekarier och att de inte

riktigt når fram till varandra. Föräldrarna som deltog i studien uppgav att de inte uppsökt en bibliotekarie för att be om hjälp eller stöttning vad gäller deras barns individuella behov. Flera av bibliotekarierna i studien uppgav i sin tur att de inte träffar barn med funktionsnedsättningar så ofta. Enligt Prendergast (2016) tenderar föräldrar till barn med funktionsnedsättningar att undvika biblioteksbesök.

Det finns en del studier som pekar på att bibliotekarier, runt om i världen, inte sällan upplever brist på kunskap och kompetens om funktionsnedsättningar. Forskarna Adkins och Bushman (2015) analyserade enkäter och intervjuer besvarade av barnbibliotekarier avseende folkbibliotekets arbete med barn med funktionsnedsättningar. Resultatet av den amerikanska studien tyder på att endast ett fåtal barnbibliotekarier genomförde programverksamhet speciellt riktad till barn med funktionsnedsättning. Det största hindret var enligt bibliotekarierna just brist på kompetens. I en studie av Ikeshita (2019) konstateras att få bibliotek i Japan erbjuder resurser för barn med dyslexi på samma sätt som i väst- och nordeuropeiska länder som Sverige, Norge, Danmark och Nederländerna. Det saknas tillräcklig kunskap om barn med funktionsnedsättningar på biblioteken och inte heller sedan Japan införde en lag mot diskriminering av personer med funktionsnedsättning har det gått att finna några förändringar vad gäller folkbibliotekens service till barn med läsnedsättning (Ikeshita 2019).

Även i svensk kontext poängterar bibliotekarier betydelsen av kunskap om funktionsnedsättningar. Schröck (2018) undersöker barnbibliotekariers arbete för barn och unga med läs- och skrivsvårigheter eller dyslexi på folkbibliotek i Östergötland. Bibliotekarierna beskrev hur de arbetar med talböcker via Legimus och lättlästa böcker för målgruppen. Programverksamhet såsom sagostunder, skrivverkstäder och andra läsfrämjande aktiviteter riktar sig till alla barn och inkluderar barn med läs- och skrivsvårigheter. Däremot genomförde bibliotekarierna i studien inga specifika riktade

aktiviteter enbart för målgruppen utöver bokprat. Dessa bokprat riktar sig till elever i särskolan och andra grupper av barn med behov av lättläst text.

Slutsatser

I den här texten har vi gjort en översikt över forskning och annan litteratur om tillgänglig läsning för barn och unga med läsnedsättning. Trots att vi med vår översikt hade ambitionen att behandla forskning om barns och ungas upplevelser, visade sig de flesta texterna beröra medierna i sig och hur dessa fungerar och kan användas. Ett flertal av studierna strävar emellertid efter att förstå användarnas perspektiv på medierna (jämför Lundh, 2017). Genom att vända sig direkt till användarna, i det här fallet barn och unga, kan begrepp såsom tillgänglighet problematiseras med utgångspunkt i ett användarperspektiv. Forskaren Lisa Engström (2021), som har undersökt hur begreppen tillgänglighet och delaktighet har använts och diskuterats i biblioteks- och informationsvetenskaplig forskning, konstaterar att bristande tillgänglighet ofta står i fokus i forskning som behandlar personer med funktionsnedsättning men att begreppet stundtals tas för givet utan att definieras eller problematiseras. Vi kan konstatera att framtida användarstudier har potential att synliggöra olika aspekter och upplevelser, vilket kan bidra till att bredda och fördjupa förståelsen av tillgänglig läsning.

Även om den användarcentrerade forskningen är sparsam, arbetar folkbiblioteken med tillgänglighet på många olika sätt. Arbetet tar sin utgångspunkt i bland annat *Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning* (Regeringskansliet, 2009), diskrimineringslagen (SFS 2008:567), bibliotekslagen (SFS 2013:801) och barnkonventionen (Unicef, utan årtal). Barn och unga är en heterogen grupp med skilda behov och förutsättningar vilket inte minst gäller barn och unga med läsnedsättning. På vilket sätt en läsare får tillgång till en text presenterar olika former av utmaningar för läsfrämjande och tillgängliggörande aktiviteter

och verksamheter (jämför Pennlert, 2023). Att bibliotekslagen (SFS 2013:801) fastställer att folkbiblioteken ska vara anpassade efter användarnas behov samt att barn och unga och människor med funktionsnedsättning ingår i bibliotekens prioriterade grupper är därför centralt.

Forskningen om barn med funktionsnedsättning och deras tillgång till bibliotek visar sig genom vår översikt vara begränsad (jämför Hill, 2013; Kaeding 2014; Small, Myhill & Herring-Harrington, 2015; Velasquez & Price, 2017). I den forskning som finns kan vi däremot se gemensamma drag. För det första poängteras återkommande vikten av bibliotekariers och pedagogers kompetens och undervisning i hur tillgängliga medier kan användas (exempelvis Adetoro, 2012; Brink, 2019; Kaeding med flera, 2017; Schröck, 2018). Här återberättas bibliotekariers egna upplevelser av brist på tillräcklig kunskap och kompetens om funktionsnedsättningar (Adkins & Bushman, 2015; Ikeshita 2019). Känslan av att inte besitta tillräcklig kompetens återkommer vad gäller programverksamhet, vilket beskrivs som en av orsakerna till att särskild programverksamhet för barn med funktionsnedsättning inte genomförs oftare.

För det andra framkommer genom översikten vikten av relationsskapande och samtal mellan bibliotekarier och användare. Programverksamhet riktad specifikt till barn med läsnedsättning syns sällan i forskningen, men det betyder givetvis inte att den inte förekommer på biblioteken. I relation till denna slutsats framkommer i rapporten *Kognitiv tillgänglighet till bibliotek* (2020) att drygt 25 procent av den tillfrågade bibliotekspersonalen uppger att de genomför aktiviteter speciellt riktade eller utformade för personer med kognitiva svårigheter. Bland dessa aktiviteter nämns bland annat exponering av litteratur som kan upplevas med olika sinnen, information om Legimus och tips på hjälpmedel (Johansson & Larsdotter, 2020, s. 21).

För det tredje påtalas, när det kommer till yngre barn med funktionsnedsättningar och deras relation till bibliotek, en brist på förståelse mellan föräldrar och bibliotekarier.

Flera av bibliotekarierna i en av studierna (Prendergast, 2016) uppger att de inte träffar barn med funktionsnedsättningar så ofta. Samtal med vuxna användare om behov, barriärer och hinder för barns läsning kan bidra till att folkbibliotekens verksamhet kan fortsätta att utvecklas för att på bästa sätt skapa variation och mångfald avseende läsnedsättningar (Kaeding, 2014, s. 323). Likaså kan möten och samtal med barn och unga med läsnedsättningar bidra till en ökad förståelse för barns och ungas egna perspektiv på tillgänglig läsning.

Avslutning

I den här texten har vi gjort ett nedslag i nationell och internationell forskning om tillgänglig läsning för barn och unga med läsnedsättningar. Vi hoppas att texten kan bidra till ökad kunskap om den bredd av verktyg, förhållningssätt och metoder som bibliotekarier kan använda sig av i mötet med dessa barn och unga. I denna översikt, liksom i den tidigare forskning vi tagit del av, saknas dock beskrivningar av barns egna upplevelser av tillgänglig läsning och det är därför ett område i behov av mer forskning. Vi ser att fler studier kring barn och ungas tillgängliga läsning kan fungera som ett stöd till ett vetenskapligt förhållningssätt på bibliotek. Tillsammans med beprövad erfarenhet kan en fördjupad förståelse för barn och unga med funktionsnedsättning och deras läsning stärka bibliotekarier i arbetet med läsfrämjande insatser.

Diskussionsfrågor

- Vilka utvecklingsområden finns avseende bibliotekariers kompetenser inom tillgänglig läsning?
- På vilka sätt kan samtal och relationsskapande bidra till ökad användning av tillgängliga medier?
- Hur kan olika aktörer samverka för att normalisera tillgänglig läsning?
- Hur kan folkbiblioteken synliggöra sitt arbete för barn och unga med läsnedsättningar?

Referenser

- Adetoro, N. (2010). Reading interest and information needs of persons with visual impairment in Nigeria. *South African Journal of Libraries and Information Science*, 76(1), s. 49–56.
- Adetoro, N. (2012). Alternative format preferences among secondary school visually impaired students in Nigeria. *Journal of Librarianship and Information Science* 44(2), s. 90–96.
- Adkins, D. & Bushman, B. (2015). A special needs approach: a study of how libraries can start programs for children with disabilities. *Children and Libraries*, 13(3), s. 28–33.
- Andrews, J. F., Liu, H. T., Liu, C. J., Gentry, M. A. & Smith, Z. (2017). Increasing early reading skills in young signing deaf children using shared book reading: a feasibility study. *Early child development and care*, 187(3-4), s. 583–599.
- Berget, G. (2022). The use and promotion of adapted books in Norwegian public libraries. *Journal of Librarianship and Information Science*, 54(1), s. 108–120.
- Creaser, C. (2012). *Accessibility of Top 1,000 titles in 2011*. Report. London: RNIB.
- Cripps, J. H., Supalla, S. J. & Blackburn, L. A. (2020). A case study on accessible reading with deaf children. *Society for American Sign Language Journal*, 4(1).
- Engström, L. (2021). Bibliotek för alla? En studie om tillgänglighet och delaktighet i folkbiblioteksplaner. *Nordic Journal of Library and Information Studies*, 2(2), s. 1–18.
- Fitzgerald, B., Hawkins, W., Denison, T. & Kop, T. (2015). Digital Inclusion, Disability, and Public Libraries: A Summary Australian Perspective. I B. Wentz, P. T. Jaeger & J. C. Bertot (red.), *Accessibility for Persons with Disabilities and the Inclusive Future of Libraries* 40, s. 213–236. Emerald Group Publishing Limited.
- Hedemark, Å. (2012). A Study of Swedish Children's Attitudes to Reading and Public Library Activities. *New Review of Children's Literature and Librarianship*, 18(2), s. 116–127.
- Hill, H. (2013). Disability and accessibility in the library and information science literature: A content analysis. *Library & Information Science Research*, 35(2), s. 137–142.
- Ikeshita, H. (2020). Japanese public library services for dyslexic children. *Journal of Librarianship and Information Science*, 52(2), s. 485–492.
- Johansson, S. & Larsson, M. (2020). *Kognitiv tillgänglighet på bibliotek*. Kulturrådet.
- Kaeding, J. (2014). Increasing access to public libraries for children with special needs and their families. *The Australian Library Journal*, 63(4), s. 320–324.
- Kaeding, J., Velasquez, D. V. & Price, D. (2017) Public Libraries and Access for Children with Disabilities and Their Families: A Proposed Inclusive Library Model. *Journal of the Australian Library and Information Association*, 66(2), s. 96–115.
- Lundh, A. (2022). "I can read, I just can't see": a disability rights-based perspective on reading by listening. *Journal of Documentation*, 78(7), s. 176–191.

- Lundh, A. H. (2017). *Användning av tillgängliga medier: En forskningsöversikt*. Myndigheten för tillgängliga medier.
- Lundh, A. H. (2013). *Talande böcker och läsande barn: barn berättar om talboksanvändning*. Myndigheten för tillgängliga medier.
- Lundh A. H. & Johnson, G. M. (2015). The use of digital talking books by people with print disabilities: A literature review. *Library Hi Tech*, 33(1), s. 54–64.
- Lundh, A. H. & Smith, B. (2015). Two King Lears: the meaning potentials of writing and speech for talking books. In *Proceedings from the Annual Meeting of the Document Academy*: Vol. 2: Iss. 1, Article 6.
- Myndigheten för delaktighet. (2022, 30 augusti). *Frågor om delaktighet och tillgänglighet*. Hämtad 18 augusti, 2023.
- Myndigheten för tillgängliga medier. (utan år-a). *Frågor och svar om vår verksamhet*. Hämtad 18 augusti, 2023.
- Myndigheten för tillgängliga medier. (utan år-b). *Om läsnedsättning*. Hämtad 18 augusti, 2023.
- Myndigheten för tillgängliga medier. (utan år-c). *Vårt uppdrag*. Hämtad 18 augusti, 2023.
- Pennlert, J. (2023, 28 april). *Texten och tekniken – olika perspektiv på digital läsning*. Digiteket. Hämtad 18 augusti, 2023.
- Prendergast, T. (2016). Seeking Early Literacy for All: An Investigation of Children’s Librarians and Parents of Young Children with Disabilities’ Experiences at the Public Library. *Library Trends* 65(1), s. 65–91.
- Regeringskansliet. (2009). *Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning: och fakultativt protokoll till konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning*. Socialdepartementet.
- Sahlstedt, A. (2015). *Talböcker i skolan – stöd eller stigma?* [Kandidatuppsats, Institutionen Biblioteks- och informationsvetenskap, Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås].
- Schiavo, G., Mana, N., Mich, O., Zancanaro, M. & Job, R. (2021). Attention-driven read-aloud technology increases reading comprehension in children with reading disabilities. *Journal of Computer Assisted Learning*, 37(3), s. 875–886.
- Schröck, L. (2018). Att bemöta barn och unga med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi på folkbibliotek: En intervjustudie med barnbibliotekarier. [Masteruppsats, Akademin för bibliotek, information, pedagogik och IT, Högskolan i Borås].
- SFS 1960:729. *Lag om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk*. Justitiedepartementet.
- SFS 2008:567. *Diskrimineringslag*. Arbetsmarknadsdepartementet.
- SFS 2013:801. *Bibliotekslag*. Kulturdepartementet.
- Socialstyrelsen. (utan år). *Socialstyrelsens termbank*. Hämtad 18 augusti, 2023, från

Specialpedagogiska skolmyndigheten. (2023, 30 mars). *Läs- och skrivsvårigheter*. Hämtad 18 augusti, 2023.

Svenska Dyslexiföreningen. (utan år). *Vad är läs- och skrivsvårigheter/dyslexi?* Hämtad 18 augusti, 2023.

Tveit, Å. K. & Mangen, A. (2014). A joker in the class: Teenage readers' attitudes and preferences to reading on different devices. *Library & Information Science Research*, 36(3-4), s. 179–184.

Unicef. (utan år). *Barnkonventionen*. Hämtad 18 augusti, 2023.

Unicef. (2022). *UNICEF Disability Inclusion Policy and Strategy 2022-2030*.

World Health Organization. (utan år). *Disability*. Hämtad 18 augusti, 2023.

Digiteket

Digiteket är en plattform för digital fortbildning och inspiration som syftar till att öka kunskap hos bibliotekspersonal gällande digital kompetens, medie- och informationskunnighet (MIK) och läs- och litteraturfrämjande.

www.digiteket.se

KULTURRÅDET

Kulturrådet är en myndighet som - genom att fämja utvecklingen, informera och ge bidrag till kultur - är med och förverkligar nationell kulturpolitik.

www.kulturradet.se

08-519 264 00, kulturradet@kulturradet.se

Kulturrådet, Box 27215, 102 53 Stockholm